

ابعاد اخلاقی تربیتی واقعه عاشورا

اعظم سادات حسینی^۱

چکیده

وجود آیات متعدد و روایات از اهل بیت (علیهم السلام) پیرامون امر تربیت، حاکی از اهمیت بالای این مسئله و ارتباط آن با سعادت دنیوی و اخروی انسان داشته و یکی از رسالت‌های پیامبران این بوده که اخلاق را به انسان بیاموزند تا جایی که رسول خدا (صلی الله علیه و آله) فرمودند: من مبعوث شدم تا مکارم اخلاق را بر شما تمام کنم. تربیت، به معنای پرورتن، پرورش دادن و اخلاق به کسی آموختن، دارای ابعاد و روش‌های مختلفی است که مهم‌ترین لازمه آن اجرای عملی آن بوده و در طول تاریخ اسلام و جهان، قیام عاشورا از مهم‌ترین وقایع مکتب شیعه به کار می‌رود. امام حسین (علیه السلام) و یارانش در عمل، اخلاق را به نمایش گذاشته‌اند. در زمینه تربیتی این واقعه، کتاب‌هایی چون پیام‌های عاشورا از جواد محدّثی، عبرت‌های عاشورا از محمدعلی رضایی اصفهانی نگاشته شده است. نگارش حاضر، به روش نقلی- تاریخی با استفاده از ابزار کتابخانه‌ای و شیوه توصیفی، به بعد فردی و اخلاقی ابعاد واقعه عاشورا پرداخته است. امام حسین (علیه السلام) در راستای تحقق اهداف تربیتی خود متناسب با اصول تربیتی از شیوه‌های خاصی بهره می‌بردند. از جمله روش‌های تربیتی اخلاقی واقعه عاشورا توکل، آزادی، صبر، عزّت، تکریم همسر و فرزندان و غیرت‌ورزی به خانواده است. بررسی‌ها نشان دهنده آن است که واقعه عاشورا، ادامه دهنده رسالت انبیا و از جمله وقایعی است که در طول تاریخ بشریت و برای همه زمان‌ها دارای درس‌های بزرگ تربیتی و اخلاقی در تمام ابعاد بوده که اگر هر فردی در خودش و خانواده، آن‌ها را به کارگیرد و عمل کند برای ساعات همیشگی کافی است.

کلید واژه: ابعاد، تربیت، کربلا، واقعه عاشورا.

۱. طلبه سطح دو، حوزه علمیه کوثر قزوین، s.azam.s.hoseini@gmail.com، ۰۹۱۹۶۶۰۱۵۶۹.

مقدمه

مقوله تربیت و تهذیب نفس از غنی‌ترین مفاهیمی است که در فرهنگ دینی ما متجلی است. صاحبان فضیلت در سیره علمی و عملی خود به اثبات رسانده‌اند که حیات انسانی در سایه ارزش‌های تربیتی مقدور است و انسان با ارزش‌های تربیتی و اخلاقی از حیات بدوی به حیات طیبه و ابدی گام برمی‌دارد. آنچه در جوامع بشری امروز به دست فراموشی سپرده شده است تربیت اخلاقی و معنوی انسان است. یکی از راه‌های تربیت الگوگیری و مطالعه در حوادث و تاریخ است. از میان وقایع تاریخی و تأثیر گذار در اسلام واقعه عاشورا را می‌توان نام برد. قیام عاشورا و اعمال و رفتار حماسه‌سازان آن همواره در طول تاریخ به عنوان یک حرکت سیاسی و تاریخی مطرح بوده است؛ ولی با توجه به بینش اسلام ناب «کل یوم عاشورا و کل ارض کربلا؛ هر زمینی کربلا و هر روزی عاشورا است»^۱ به نظر می‌رسد این قیام در عین سیاسی و حماسی بودن، حرکتی اخلاقی- تربیتی نیز بوده است. حال سوال این است که ابعاد اخلاقی تربیتی واقعه عاشورا چیست؟

در مورد تاریخ عاشورا و ابعاد گوناگون آن تاکنون کتاب‌ها، مقالات و تحقیق‌های فراوانی، از جمله کتاب آموزه‌های تربیتی عاشورا نوشته محمدعلی رضایی اصفهانی، عبرت‌های عاشورا از سیداحمد خاتمی و پیام‌های عاشورا از جواد محدثی نگاشته شده است. تحقیق حاضر درصدد آن است که ابعاد اخلاقی تربیتی این واقعه را در دو بعد فردی و خانوادگی مورد بررسی قرار دهد. به نظر می‌رسد با این نگاه هدف و جهت واقعی عاشورا روشن شده، تا حدود زیادی برای نشر معارف اسلامی کافی باشد.

مفهوم تربیت

تربیت در لغت به معنای «پروردن، پرورادن، پرورش دادن، ادب و اخلاق به کسی یاد دادن»^۲ این واژه در اصل واژه‌ای عربی و از مصدر باب تفعیل است^۱ و برای آن دو ریشه ذکر کرده‌اند. ریشه

۱. ابن طاووس، غم نامه کربلا، ترجمه اللهوف علی قتلی الطفوف.

۲. عمید، فرهنگ لغات فارسی عمید، ص ۱۰۶۳.

اول آن از «ربو» به معنای «رشد و زیادت»^۲ و ریشه دوم از «رب» به معنای «مالک و مدیر» است که خود واژه رب نیز به مالک، صاحب، مربی، منعم اطلاق می‌شود. همچنین این واژه گاهی به معنای تزکیه و پاک ساختن اخلاق فرد از آلودگی‌ها و رذایل نیز به کار رفته است.^۳ معنای اصطلاحی این واژه نیز عبارت است از: فعالیتی منظم و مستمر در جهت کمک به رشد جسمانی، اخلاقی، عاطفی، اجتماعی و به طور کلی پرورش و شکوفایی استعدادهای متربی به گونه‌ای که نتیجه آن در شخصیت، به ویژه در رفتارهای او ظاهر شود.^۴

اخلاق یکی از سه بُعد عمده دین است و اسلام بر سه بعد اصلی اعتقاد، احکام و اخلاق استوار است. تکمیل ارزش‌های اخلاقی و جهت‌دهی بخشیدن به صفات و رفتار انسان‌ها از اهداف عمده بعثت انبیاست. تصحیح منش و رفتار انسان و کاشتن بذر کمالات اخلاقی و خصال متعالی انسانی در نهاد جان انسان‌ها، بخشی مهم از رسالت پیامبر و امامان علیهم‌السلام است.^۵

قیام عاشورا که در محرم سال ۶۱ هجری قمری اتفاق افتاد یکی از مهم‌ترین پدیده‌های جاودان و همیشه زنده تاریخ اسلام و بشریت است. این واقعه همچنان که از بُعد تاریخی حائز اهمیت است از بعد تربیتی و اخلاقی نیز شایان توجه و دقت بسیاری است. حادثه کربلا و سخنانی که امام حسین (علیه‌السلام) و خانواده او داشتند و روحیات و خلق و خویی که از حماسه سازان عاشورا به ثبت رسیده است، منبع ارزشمندی برای آموزش اخلاق و الگوگیری در زمینه مباحث تربیتی است. تربیت انسان دارای ابعاد مختلفی است که به طور کلی به سه دسته فردی، خانوادگی و اجتماعی تقسیم می‌شود از آنجا که پرداختن به ابعاد تربیتی به صورت کامل امکان‌پذیر نیست، به منظور آمادگی ذهنی به شرح اجمالی آن در بُعد فردی و خانوادگی پرداخته می‌شود.

ابعاد اخلاق فردی

-
۱. حیدری کاشانی، خانواده و تربیت مهدوی، ص ۵۳.
 ۲. ابن منظور، لسان العرب، ص ۷۶.
 ۳. حیدری کاشانی، خانواده و تربیت مهدوی، ص ۵۳.
 ۴. حاجی ده آبادی، در آمدی بر نظام تربیتی اسلام، ص ۱۲.
 ۵. تلخیص از: محدثی، پیام‌های عاشورا ص ۴۷.

اولین بعد تربیتی، بعد فردی است که از جمله عوامل مهم و مؤثر این بُعد در قبل و بعد از تولد، عامل وراثت و در سنین بالاتر خصلت‌ها و آموزه‌های خود شخص را نیز می‌توان برشمرد. ذکر این نکته کافی است که هر انسانی برای تقرب به کمال نهایی به تربیت صحیح نیاز دارد و اگر فردی درست تربیت شود اثرات مطلوبی نیز بر اطرافیان خواهد داشت.

یکی از مهم‌ترین ابعاد تربیتی عاشورا، بُعد اخلاقی آن است.

سبط اصغر پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله حضرت امام حسین علیه السلام نمونه بارز و کامل اخلاق نبوی است و این خلُق عظیم را در صحنه کربلا و قیام عاشورا به منصه ظهور نشانده است که چند مورد از این اخلاق حسنه در ذیل بیان می‌شود.

توکل

توکل از مقامات اهل یقین بوده، از درجات مقربان و از مهم‌ترین آموزه‌های اخلاقی و تربیتی محسوب می‌شود. خداوند در قرآن کسانی را که به او توکل می‌کنند را مدح می‌کند. توکل واگذار نمودن تمام امور است به صاحب آن و اعتماد نمودن بر وکالت اوست.

از مهم‌ترین شاخصه‌های نهضت عاشورا، موضوع توکل و رضاست. امام حسین علیه السلام در آغاز حرکت خود تنها با توکل بر خدا، این راه را برگزید^۱ و در وصیت خود به محمد بن حنفیه، ضمن بیان انگیزه و هدف خویش از این نهضت، در پایان می‌فرماید:

«وَمَا تُوفِّقِي إِلَّا بِاللَّهِ عَلَيْهِ تَوَكَّلْتُ وَإِلَيْهِ أُنِيبُ؛ توفیقی نیست مگر با کمک خدا، فقط بر او توکل می‌کنم و به سوی او انابه خواهم کرد.»

۱. تلخیص از: انصاری، «ابعاد تربیتی واقعه عاشورا»، ص ۱۴.

۲. مجلسی، بحارالانوار، ج ۴۴، ص ۳۳۰.

حضرت در میان راه هنگامی که به مکان «بیضه» رسیدند اصحاب «حربن یزید» را مخاطب قرار دادند و بعد از حمد و ثنای الهی ضمن انتقاد از پیمان شکنان و نیرنگ کوفیان که به آن حضرت نامه نوشته بودند فرمود:

«سَيُغْنِي اللَّهُ عَنْكُمْ؛ تَكِيه گاهم خداست و او مرا از شما بی نیاز می کند»

با این سخن نورانی از یاری و نصرت کوفیان اظهار بی نیازی کرد و توکل خود را به خداوند اظهار کرد. صبح عاشورا با شروع حمله دشمن به اردوگاه امام، آن حضرت در نیایشی به درگاه خدا اعتماد و توکل به پروردگارش را چنین بیان کرد:

«خداوندا ! تو پناه منی در مشکل ها و امید منی در سختی ها و ملجأ و یارم هستی در آنچه که بر من نازل شود»^۲

با نگرش به خطبه های امام علیه السلام در روز عاشورا که برای سپاه عمر ایراد کرد مشخص می شود که آن حضرت پیوسته توکل خویش را به خداوند ابراز می دارد؛ از جمله، هنگامی که سپاه عمر سعد، امام و اصحابش را از هر طرف احاطه کرده و آماده نبرد بودند، آن حضرت در برابر آنها ایستاد و پس از سکوت سپاه دشمن، فرمایشات خود را با تلاوت آیاتی که متضمن ولایت و نصرت الهی به صالحان است^۳ توکل خویش را با این آیه شریفه ابراز کرد:

«إِنِّي تَوَكَّلْتُ عَلَى اللَّهِ رَبِّي وَرَبُّكُمْ مَا مِنْ دَابَّةٍ إِلَّا هُوَ آخِذٌ بِنَاصِيَتِهَا إِنَّ رَبِّي عَلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ؛^۴ مَنْ
بر خدا که پروردگار خودم و شماست توکل کرده ام، هیچ جنبنده ای نیست مگر اینکه بر آن تسلط
کامل دارد همانا پروردگارم بر صراط مستقیم است.»

۱. مؤیدی، موسوعه کلمات امام حسین، ص ۳۶۱.

۲. شیخ مفید، الارشاد، ج ۲، ص ۹۶.

۳. ر.ک. محدثی، پیام های عاشورا، ص ۵۶؛ اسماعیلی، «ابعاد تربیتی واقعه عاشورا» ص ۲.

۴. مجلسی، بحار الانوار، ج ۴۵ ص ۹.

از غیرت آن امام همام بود که تا زنده بود نتوانست تحمل کند که نامردان به حریم و ناموس او نزدیک شوند و کشته شدن را بر ننگ ذلت و تسلیم، ترجیح داد. یاران شهیدش هم شب عاشورا و در فرصت‌های دیگر تا پای جان ابراز وفاداری کردند و غیرتشان اجازه نداد که امام و اهل بیت او را میان انبوه دشمن رها کنند. عباس بن علی، امان نامه دشمن را رد کرد و تیغ‌ها و شمشیرهای دشمن را بر خواری و مذلت ترجیح داد. اما فرومایگان برای او و به خاطر رضای والی کوفه و یزید طاعوت همدست شدند و پس از کشتن عاشورائیان خانواده آنان را به اسارت بردند.^۱

اعتراض حضرت زینب علیها السلام به یزید در شام، که اهل بیت پیامبر را در معرض دید و تماشای مردم کوچه و بازار قرار داده بود، ریشه در غیرت او داشت.^۲

پیروان عاشورا و شهدای دفاع مقدس و همچنین شهدای مدافع حرم، دفاع از مظلوم، نصرت حق، مبارزه با باطل و بدعت را به عنوان غیرت دینی، از حماسه آفرینان کربلا الهام می‌گیرند. استاد و معلّم تمام بشریت در این وادی حضرت اباعبدالله علیه السلام بوده و خواهد بود.

نتیجه

تربیت یعنی پرورش دادن و ادب و اخلاق به کسی یاد دادن است بدون تردید سازندگی درونی انسان و تربیت او در سعادت دنیوی و اخروی او نقش بسزایی دارد. به طوری که اگر انسان تمام علوم را تحصیل کند و طبیعت را مستخرّ خویش سازد اما از تربیت خویش ناتوان باشد از رسیدن به کمال و سعادت باز خواهد ماند. واقعه عاشورا یکی از اثرگذارترین وقایع تاریخ اسلام است و منشأ تربیتی آن بر مبنای اصول تربیت اسلامی شکل گرفته است و سیره امام حسین علیه السلام الگوی جامع و کامل در حوزه تربیتی است. عاشورا مکتب انسان سازی و حضرت اباعبدالله علیه السلام آموزگار بزرگ بشریت است. تربیت دارای ابعاد و روش‌های مختلفی است که مهم‌ترین لازمه تأثیرگذاری آن اجرای عملی است. در این مقاله به برخی از ابعاد تربیتی واقعه عاشورا در بُعد فردی و خانوادگی پرداخته شده است. شاخصه‌های تربیتی در بُعد فردی را می‌توان توکل، آزادگی، عزّت، صبر،

۱. <http://www.tabnak.ir> ۹۸/۴/۹

۲. حائری مازندرانی، معالی السبطين، ج ۱، ص ۲۲، شریف کاشانی، تذکرت الشهداء ج ۲، ص ۳۰۷.

استقامت و در بُعد خانوادگی به رفتار امام حسین (علیه السلام) با همسرش رباب، تکریم و محبت به فرزندان و غیرت‌ورزی در خانواده بیان کرد. این موضوع نیاز به پژوهش‌های دیگری دارد که در دایره این مقاله نمی‌گنجد چرا که قیام عاشورا از مهم‌ترین وقایع مکتب شیعه به شمار می‌رود که سرشار از اصول تربیتی بوده که توسط امام و خاندان ایشان در عمل به نمایش گذاشته شده است و به بلندای تمام اعصار و قرون نکته‌های تربیتی و اخلاقی دارد.

فهرست منابع

• قرآن کریم، مترجم: انصاریان، حسین

• نهج البلاغه، صبحی صالح، قم، مؤسسه دارالهجره، چاپ اول ۱۴۱۴ ه.ق

منابع فارسی

۱. ابن طاووس، علی بن موسی، غم‌نامه کربلا، ترجمه للهوف علی قتلی الطفوف، مترجم: محمدی اشتهااردی، محمد، تهران، نشر مطهر، بی تا.
۲. اسحاقی، سید حسین، جام عبرت، بررسی عملکرد عوام و خواص در حادثه عاشورا با تکیه بر بیانات مقام معظم رهبری، مؤسسه بوستان کتاب، قم؛ انتشارات دفتر تبلیغات اسلامی چاپ سوم ۱۳۸۲ ه.ش.
۳. انصاری، شیرعلی، «ابعاد تربیتی واقعه عاشورا» مرکز جهانی علوم اسلامی، اسفند ۱۳۸۴ ه.ش.
۴. ایمانی یامچی، حسین، درس‌ها و عبرت‌های عاشورا، قم انتشارات عصر ظهور چاپ اول بهار ۱۳۷۷ ه.ش.
۵. بهشتی، ابوالفضل، فلسفه و عوامل جاودانگی نهضت عاشورا، مؤسسه بوستان کتاب، نشر دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم ۱۳۸۲ ه.ش.
۶. عبدالله، جوادی آملی، کرامت در قرآن، قم مرکز نشر فرهنگی رجاء، ۱۳۶۹ ه.ش.

۷. حیدری کاشانی، **خانواده و تربیت مهدوی**، محمد باقر، انتشارات یوسف، چاپ نهم ۱۳۹۳ ه. ش
۸. حاجی ده آبادی، محمد، **درآمدی بر نظام تربیتی اسلام**، مرکز بین المللی ترجمه و نشر المصطفی چاپ دهم ۱۳۹۸ ه. ش
۹. رحمتی شهرضا، محمد، **زیبایی‌های عاشورا، سبک زندگی عاشورایی**، قم انتشارات جوان موفق، چاپ اول ۱۳۹۲ ه. ش.
۱۰. شوشتری، شیخ جعفر، **خصائص الحسینیه**، امام حسین این گونه بود، مترجم: حسن زاده، صادق، انتشارات آل علی چاپ هشتم ۱۳۸۹ ه. ش.
۱۱. عمید، حسن، **فرهنگ فارسی عمید**، تهران: مؤسسه انتشارات امیرکبیر، چاپ هفتم ۱۳۶۹ ه. ش.
۱۲. قمی، شیخ عباس، **در کربلا چه گذشت، نفس المهموم**، مترجم: کمره‌ای، محمد باقر، انتشارات قم مسجد مقدس جمکران چاپ سی و سوم ۱۳۹۳ ه. ش.
۱۳. کلینی، محمد بن یعقوب، **الکافی** (ط_الاسلامیه) مصحح: غفاری، علی اکبر و آخوندی، محمد، تهران، دارالکتب الاسلامیه، ۱۴۰۷ ه. ق.
۱۴. مجلسی، محمد باقر بن محمد تقی، **بحارالانوار** (ط_بیروت) دار احیاء التراث العربی ۱۴۰۳ ه. ق.
۱۵. محدثی، جواد، **پیام‌های عاشورا**، پژوهشکده تحقیقات اسلامی نمایندگی ولی فقیه در سپاه، چاپ الهادی، چاپ اول ۱۳۷۷ ه. ش.
۱۶. نظری منفرد، علی، **قصه کربلا**، انتشارات سرور، چاپ دهم ۱۳۸۱ ه. ش.

منابع عربی

۱. احمد بن یحیی بن جابر، البلاذی، **انساب الاشراف**، تحقیق محمد باقر محمودی، بیروت مؤسسه الاعمی للمطبوعات.
۲. أشرف الحسینی، سید علی، **ینابیع الموده لذوی القربی**، القندوزی، المتوفی ۱۲۹۴ ه. ق، نشر دارالاسوه للطباعه و النشر، چاپ اول ۱۴۱۶ ه. ق.

۳. حائری مازندرانی، محمد مهدی، معالی السبطين في احوال الحسن و الحسين، مترجم: فهيم کرمانی، مرتضی و کوشاری، رضا، نشر قم، صحیفه خرد.
۴. شریف کاشانی، ملا حبیب الله (متوفی ۱۳۴۰ق)، تذکره الشهداء، ناشر: شمس الضحی، ۱۳۹۰ ه.ق.
۵. شریفی، محمود، زینالی و سید حسین، احمدیان، محمود، مدنی، سید محمود، موسوعه کلمات الامام الحسین (علیه السلام)، فرهنگ جامع سخنان امام حسین، مترجم: مؤیدی، علی، تهران، امیرکبیر ۱۳۸۲ ه.ش.
۶. شیخ مفید، الارشاد فی معرفه حجج الله علی العباد، تاریخ زندگانی ائمه اطهار، نشر ۱۴۱۴ ه.ق.
۷. شیخ صدوق، ترجمه من لایحضره الفقیه، مترجم: غفاری، علی اکبر، غفاری، محمد جواد، تهران، نشر صدوق، بی تا.
۸. طبرسی، رضی الدین ابو نصر الحسن ابن الفضل، مکارم الاخلاق، بیروت، موسسه اعلمی للمطبوعات چاپ ششم ۱۳۹۲ ه.ش.
۹. علی بن الحسین، ابوالفرج اصفهانی، الاغانی، دارالحیاء التراث، چاپ اول بیروت ۱۴۱۵ ه.ق.
۱۰. محمد بن مکرم بن علی، ابوالفضل جمال الدین ابن منظور انصاری، لسان العرب، بیروت چاپ سوم ۱۴۱۴ ه.ق.
۱۱. مغربی، قاضی نعمان، دعائم الاسلام و ذکر الحلال و الحرام و القضايا و الاحکام عن اهل بیت رسول الله نشر دارالمعارف.
۱۲. لوط بن یحیی، یوسف غروی، محمد هادی، وقعه الطف لابی مخنف، نشر: قم، جماعت مدرّسین حوزه علمیه موسسه نشر اسلامی ۱۴۱۷ ه.ق.

کتابخانه دیجیتالی

۱. <http://www.tabnak.ir>، ۹۸/۴/۹، ۴:۳۰ «ابعاد تربیتی قیام عاشورا»

اسماعیلی، نرگس

۲. <http://www.migna.ir>، ۹۷/۶/۲۹، ۴:۴۱ «پیام‌های اخلاقی و تربیتی عاشورا»